

O NIEKTORÝCH PROBLÉMOCH ATEISTICKEJ VÝCHOVY

ONDREJ ŠTEFÁNIK

Rozvíjajúca sa výstavba socialistickej spoločnosti núti zamýšľať sa a riešiť všetky otázky a problémy, ktoré ju sťažujú. Medzi ne patrí (i keď nie na prvom mieste) aj otázka prekonávania náboženskej zaťaženosti nášho ľudu. Ide vlastne o jednu z najzložitejších stránok zákonitosti procesu zmeny spoločenského vedomia na podklade zmien v spoločenskom bytí. Poznanie týchto zákonitostí v našich špecifických podmienkach a činnosť nadstavbových inštitúcií v smere pôsobenia tejto zákonitosti uľahčuje a urýchljuje aj sám proces premeny spoločenského vedomia a spätne vplýva na spoločenské bytie.

V súčasnej etape je u nás riešenie náboženskej zaťaženosti súčasťou jednej z hlavných úloh kultúrnej revolúcie, ktorá spočíva v prekonaní zvyškov a vplyvov buržoáznej ideológie a v upevnení a rozšírení marxistického vedeckého svetového názoru. Prekonávanie náboženských prežitkov nie je teda samostatná hlavná úloha, ktorá by teraz stála v popredí. Avšak to neznamená, že je bezvýznamná, alebo jej riešenie nepotrebné. Veď sama nevedecká podstata náboženstva a jeho spätosť s politikou reakčných tried ukazuje, že riešenie tejto otázky je nevyhnutné, ako to už dávno ukázali klasikovia marxizmu-leninizmu. No intenzita ateistickej výchovy je závislá od konkrétnych podmienok každej krajiny i časovom období budovania socializmu a komunizmu. U nás, zvlášť na Slovensku, vzhľadom na pomernú zaťaženosť obyvateľstva náboženskými prežitkami a vzhľadom na zneužívanie náboženstva ľudákmi (katolicizmus bol jedným z ideových pilierov ľudáckej ideológie) i ostatnými vykoisťovateľskými triedami v minulosti, je nevyhnutné uskutočňovať ateistickú výchovu intenzívne, premyslene a citlivo.

Komunistická strana Československa venovala ateistickej výchove sústavnú pozornosť už dlhší čas a v leninskom duchu zdôraznila aj zásady foriem a metód ateistickej výchovy a prevýchovy nášho obyvateľstva. Pod jej vedením sa za uplynulé roky rozvinula sústavná výchova k vedeckému ateizmu a získali sa ďalšie skúsenosti i vynorili niektoré problémy. Pokúsime sa v tomto článku poukázať na faktory, ktoré pomáhajú prekonávať náboženské prežitky, i na faktory, ktoré sťažujú tento proces a udržiujú náboženské názory a tiež na niektoré problémy metód a foriem ateistickej výchovy.

*

Klasikovia marxizmu-leninizmu zdôrazňovali, že boj proti náboženským prežitkom treba podriaďiť triednemu boju, jeho všeobecným a hlavným úlohám. V súčasnom období u nás to znamená podriaďiť tento boj hlavnej úlohe — doviesť výstavbu socia-

lizmu u nás. Preto účasť pracujúcich v praxi budovania socializmu vo všetkých oblastiach je rozhodujúcim činiteľom pre prekonávanie vplyvu náboženstva na masu.

Na základe dosiahnutých výsledkov socialistickej výstavby došlo v ČSR k významným ekonomickým a triednym premenám, ktoré priaznivo pôsobia na zmenu myslenia pracujúcich mas a sú materiálnou základňou aj pre obmedzovanie vplyvu náboženstva a jeho postupné prekonávanie. Aké sú spoločensko-ekonomické podmienky, ktoré umožňujú úspešne uskutočňovať ateistickú výchovu?

V našej spoločnosti je už naprostá prevaha socialistických výrobných vzťahov.

V priemysle je to prakticky 100 % a v poľnohospodárstve v socialistickej sektore bolo k 1. VII. 1960 necelých 90 % poľnohospodárskej pôdy. Zhruba vyše 10 % poľnohospodárskej pôdy zostáva mimo socialistickej sektora.

V dôsledku týchto ekonomických zmien zmenila sa aj triedna štruktúra a charakter jednotlivých tried a vykorisťovanie človeka človekom bolo zlikvidované.

Robotnícka trieda stala sa z vykorisťovanej triedy vládnuťou triedou, ktorá pod vedením svojej strany stojí na čele procesu všetkých socialistickej premien. Súčasne sa sama formuje na novú socialistickú triedu. To však neznamená, že by v jej radoch neboli prežitky starého myslenia, včítane náboženských prežitkov. Takéto prežitky existujú u zaostalejších príslušníkov robotníckej triedy v dôsledku „výchovného vplyvu“ za kapitalizmu a celkového buržoázneho ovzdušia (vykorisťovanie, útlak) v období kapitalizmu. Ďalej sa takéto prežitky dostávajú do robotníckych kolektívov prílevom z iných tried a spoločenských vrstiev, hlavne z malovýroby. Veď napríklad na Slovensku v rokoch 1948—1957 sa počet robotníkov zvýšil o 64 000. Od roku 1957 sa ďalej zvyšoval s postupujúcou industrializáciou a počas plnenia tretej päťročnice počet robotníkov vzrastie o ďalšie desaťtisíce (celková potreba pracovných síl pre národné hospodárstvo na Slovensku počas tretej päťročnice je 18 000 a z nich podstatnú časť tvorí robotníctvo).

Robotnícka trieda však ako celok je najmenej zafaržená prežitkami buržoáznej ideológie, i náboženskej — a preto, že je spätá s postupujúcou technikou a je skúsená v triednych zápasoch s buržoáziou, najskôr sa zbavuje aj tých prežitkov, ktoré sa v jej radoch vyskytujú. A čo je hlavné, ani v minulosti nebola zafaržená súkromnovlastníckymi tendenciami. To je veľmi kladný faktor pre osvojenie si socialistickej ideológie.

Trieda družstevných roľníkov, ktorá vznikla z bývalej triedy malovýrobcov v poľnohospodárstve kolektivizáciou, neustále sa rozširuje a formuje svoj socialistický charakter v socialistickej veľkovýrobe. Príslušníci tejto druhej najväčšej triedy u nás sú značne zafaržení zvyškami buržoáznej ideológie. Vyplýva to z ich dvojakeho charakteru postavenia vo výrobe za kapitalizmu. Na jednej strane to bola trieda vlastníkov, na druhej strane mala charakter pracujúcej triedy, ktorá pravidelne nevykorisťovala, naopak, sama trpela pod útlakom kapitalistickej a statkárskej veľkovýroby a buržoázneho štátu. Ten fakt, že roľníctvo vlastnilo výrobné prostriedky, mal za následok osvojenie si ideológie, založenej na súkromnom vlastníctve výrobných prostriedkov, ilúzie o posvätnosti súkromného vlastníctva, podliehanie sociálnej demagógii buržoáznych ideológov a pod.

Náboženské zafarženie roľníctva (i družstevného) je značné a je to aj pochopiteľné, ak si všimneme podmienky ich života v minulosti. Okrem útľaku zo strany vykorisťovateľov na myslenie roľníkov pôsobili aj vyskytujúce sa živelné pohromy, ktoré často zničili celoročnú prácu na poli a ktoré si roľníci nevedeli dostatočne vedecky zdôvodniť. Neúroda, sucho, krupobitie a iné škodlivé prírodné javy považovali za trest boží tak isto, ako dobrú úrodu, očakávaný dažď a podobne pripisovali božiemu požehnaniu. Toto všetko spolu s vykorisťovaním upevňovalo a hlboko zakorenilo

v pracujúcom roľníctve náboženské názory. Prechod pracujúceho roľníctva na socialistickú veľkovýrobu je prvý predpoklad a podmienka pre zmeny v myslení, včítane prekonávania náboženských prežitkov. Tieto zmeny však musí sprevádzať cieľavedomá a sústavná práca v radoch družstevných roľníkov a táto časť nášho obyvateľstva vyžaduje najpremyslenejšie a najcitlivejšie uskutočňovanie ateistickej výchovy.

Zásadnými triednymi premenami, ktoré sa u nás uskutočnili v procese výstavby socialistickej spoločnosti, podstatne sa zmenil aj charakter *inteligencie*. Prevažná časť našej inteligencie správne chápe svoje postavenie v socialistickej spoločnosti a stojí po boku KSC a ľudu. Možno povedať, že plne nadobudla ľudový charakter a formuje svoj socialistický charakter. Napriek tomu a napriek vyššej vzdelanostnej úrovni inteligencie oproti iným triedam a vrstvám pozorujeme ešte u časti inteligencie náboženské názory a účasť na náboženských obradoch. Často sa stretávame s otázkou, ako je to možné? Domnievame sa, že aj pre inteligenciu ako spoločenskú vrstvu platí všeobecná zásada príčin pre vznik ich náboženských názorov i keď v špecifickej forme. Tak inteligencia za kapitalizmu bola v pravom slova zmysle závislá od buržoázie, a to so všetkými materiálnymi, existenčnými a morálnymi dôsledkami. Buržoázna ideológia, v zajatí ktorej bola väčšina inteligencie za kapitalizmu, preceňovala a absolutizovala osobitosť intelektuálскеj a umeleckej činnosti a jej relatívnu samostatnosť v procese k ostatným oblastiam spoločenskej činnosti, zvlášť v pomere k výrobnému spôsobu. Tým sa u inteligencie vytváralo zdie, že intelektuálna činnosť patrí do akéhosi iného sveta, kde zákony materiálneho sveta nezasahujú. V skutočnosti však inteligencia rozvíjala tú časť vedy a umenia i ostatnú intelektuálnu činnosť, ktorá prinášala zisky a upevňovala ekonomické a politicko-triedne panstvo buržoázie. Teda u inteligencie gnozeologický koreň náboženských názorov (prípadne idealistických názorov, podporujúcich náboženstvo) spočíval v možnosti úniku abstraktného myslenia od skutočnosti do ríše fantázie a v umŕtvovaní procesu poznania odtrhovaním jednoty absolútneho a relatívneho v ľudskom poznaní. A inteligencia, ktorá sa značnou mierou podieľala na spoločenskej činnosti, bola najvýznamnejším pomocníkom buržoázie, upadala potom do hľadania akýchsi tajomných, iracionálnych síl, existujúcich mimo objektívneho sveta, samozrejme, popri časti inteligencie, ktorá bola vedomým nositeľom a šíriteľom náboženstva ako prostriedku na ohlupovanie vykorisťovaných mas. Gnozeologický koreň bol priamo podmienený sociálnym koreňom aj u inteligencie, pretože kapitalistická spoločnosť nie je schopná ovládnuť výrobný proces, zbaviť ho pôsobenia živelných účinkov, v dôsledku čoho je človek závislý od týchto slepých a živelných síl. Zakorenenie buržoáznej ideológie, včítane náboženstva u časti inteligencie sa potom prejavuje aj v nových podmienkach ako neblahé dedičstvo a vyžaduje veľa úsilia i trpezlivosti zlomiť tradíciu starého spôsobu života i množstva vedeckej argumentácie o falošnosti náboženského svetového názoru. No tá skutočnosť, že väčšia časť inteligencie, zvlášť na Slovensku, bola vychovaná už v nových podmienkach (po r. 1945) a vyšla z radov robotníckej triedy a pracujúceho roľníctva, je veľmi kladným faktorom pri uskutočňovaní ateistickej výchovy, ktorú v prevažnej miere prevádza práve ona.

Doterajšie ekonomické a triedne premeny v prospech socialistických výrobných vzťahov a s nimi spojených tried ulahčuje prenikanie ateistickej výchovy v širokých masách a pomáha jej účinnosti. Zároveň vyžaduje diferencovaný prístup k jednotlivým triedam a vrstvám našej spoločnosti.

S upevňovaním a rozširovaním socialistických výrobných vzťahov a s prudkým rozvojom výrobných síl rastie aj bohatstvo spoločnosti a na jeho základe sa zvyšuje životná úroveň pracujúcich. Také zjavy, ako hmotná nezabezpečenosť, neistota v za-

mestnani, nezamestnanost, pocit nespravodlivosti, zivel prirody a jeho nasledky zvlast pre pracujuce rolnictvo a pod., ktoré spôsobovali vznik a udržanie náboženstva, patria dávno nenávratnej minulosti. U nás je už vykorisťovanie človeka človekom zlikvidované a každý čestne pracujúci človek má zabezpečenú existenciu i budúcnosť. Preto možno povedať, že hlavný sociálny koreň náboženstva — vykorisťovanie, bieda a neistota, ktoré spôsobovali strach — je u nás odstránený.

Ku kladným faktorom, ktoré pomáhajú prekonávaniu náboženstva, priradujú sa výsledky v kultúrnej úrovni ľudu. Nebývalý rozvoj školstva, kultúry, práce osvetových zariadení i materiálnej kultúry umožňuje hlbšie preniknúť do „tajov“ prírody i spoločnosti, umožňuje poznávať skutočnú, materiálnu podstatu sveta.

Povedľa týchto zásadných kladných faktorov existujú faktory alebo príčiny, ktoré pôsobia na udržovanie náboženstva v mysliach veriacich a s nimi treba v ateistickej výchove počítať.

Takých faktorov, ktoré pomáhajú udržiavať náboženské prežitky u našich veriacich, je veľa. Nám však tu ide o hlavné, všeobecne platné a najvýraznejšie.

Všeobecne platnou a najvýraznejšou príčinou existencie starých prežitkov kapitalizmu — teda i náboženských — je to, že vedomie ľudí vo svojom vývoji zaostáva za ich ekonomickým postavením. Táto všeobecná zákonitosť sa u každého prežitku kapitalizmu prejavuje inak a pôsobí svojrázne. U náboženstva ako zvláštnej formy spoločenského vedomia je príznačné, že fantasticky a skrivené odráža spoločenské bytie, že je „najvzdialenejšie“ od reálnej skutočnosti (oproti iným formám spoločenského vedomia) a tým nadobúda väčšiu relatívnu samostatnosť a svojské tradície. V tom spočíva aj jeho konzervatívnosť, schopnosť dlhú dobu sa udržiavať. Náboženstvo má ďalej takú špecifickú črtu, že vedie ľudí k úniku zo skutočnosti, od spoločenského diania do kostolov, do seba, k individualistickej starostlivosti o „spásu svojej duše“. Táto črta ovplyvňuje zvlášť tradičnosť náboženskej výchovy v relatívne uzavretom kruhu rodiny. Preto napríklad najťažšie preniká ateistická výchova medzi ženy v domácnostiach, ktoré sa ako matky význačne podieľajú na výchove svojich detí.

Pretože v náboženstve sa najviac prejavuje obmedzená, všedná skúsenosť ľudí, spojená s tradičnými zvykmi a návykmi, bude treba viac času, kým sa tieto staré zvyky a návyky nahradia novými, podmienenými novým spoločenským životom a praxou v širokom slova zmysle.

Ďalším faktorom — možno povedať — sociálnou príčinou existencie náboženských prežitkov u nás je vplyv tábora kapitalizmu.

Buržoázna propaganda sa všetkými spôsobmi pokúša oživovať a podporovať náboženské predsudky, a to tlačou, rozhlasom i ďalšími spojovacími prostriedkami. Okrem tohto ideologického vplyvu je tu skutočnosť hrozby svetovej vojny, ktorú sa snažia rozpútať najreakčnejšie kruhy imperialismu. Táto vojna v predstavách veriacich sa rovná „koncu sveta“ z tresťu božieho, preto sa modlia, aby k nej nedošlo.

Na ideológiu a propagandu kapitalistického tábora nadväzujú, šíria a dopĺňajú ju aj bývalí vykorisťovatelia, bývalí mnísi a mníšky a pod., ktorí žijú medzi naším ľudom a využívajú náboženstvo ako legálnu formu ideológie na šírenie politicky nepriateľských názorov. Práve u týchto vrstiev našej spoločnosti možno pozorovať zvýšenú účasť na náboženských obradoch, ukazujú sa ako trpitelia a bohu oddaní služobníci a tak vplývajú na ostatných veriacich.

Ako reálna možnosť udržiavania náboženských predsudkov je tu súkromné vlastníctvo výrobných prostriedkov hlavne u zvyškov triedy malovýrobcov, ktoré udržuje a konzervuje všetky formy starej ideológie, vyplývajúce zo súkromného vlastníctva. Ide o súkromné hospodárstva malých a stredných roľníkov, drobných remeselníkov

a živnostníkov a konečne aj trosky, ktoré ešte zostali po triede kulakov. Je to faktor, ktorý dnes ešte u nás pôsobí a ktorý stojí ešte pred svojou ekonomickou premenou.

Konečne na udržiavanie a miestami aj oživovanie náboženstva pôsobia aj príčiny subjektívneho rázu. Je to hlavne oslabenie ateistickej výchovy na určitých miestach a v určitom období a tiež nesprávny, city veriacich urážajúci spôsob uskutočňovania tejto propagandy. Následkom tejto skutočnosti je širšie pole pôsobnosti náboženských organizácií. Ako hovoril Lenin — tam, kde slabne vplyv socialistickej ideológie, silnie vplyv buržoáznej ideológie. To znamená, že v našom prípade oslabovanie ateistickej výchovy ženie vodu na mlyn nositeľom a priamym hlásateľom náboženskej ideológie.

Okrem týchto hlavných príčin na existenciu náboženských prežitkov vplývajú ďalšie ojedinelé, čiastkové príčiny, ako napr. niektoré osobné nešťastia (ťažko nemocní, prírodné pohromy, ktoré spôsobujú majetkové škody a pod.). Tieto príčiny však nemajú všeobecný charakter, ale sú spravidla len podnetom k oživeniu náboženstva a za nimi stoja hlbšie, všeobecnejšie príčiny, či už zaostávanie vedomia za bytím, alebo nedostatočná individuálna starostlivosť o týchto ľudí zo strany kolektívu (národných výborov, spoločenských organizácií a pod.) a tým zvýšená starostlivosť kňazov o nich.

Z toho, čo sme uviedli, vyplýva, že tak ako pri každej našej práci i pri ateistickej výchove je nevyhnutné rešpektovať protirečivý javov a procesov. Aj v spoločensko-ekonomických podmienkach prekonávania náboženských predsudkov u nás pôsobia tendencie a faktory, pomáhajúce tomuto prekonávaniu a proti nim zasa pôsobia iné faktory a tendencie, ktoré pôsobia na udržiavanie náboženských prežitkov. Hlavná stránka tohto protirečenia, ktorá nadobudla prevahu v súčasnom období u nás, spočíva vo faktoroch a tendenciách, pôsobiacich kladne pri ateistickej výchove, t. j. v ekonomických a ostatných sociálnych úspechoch pri budovaní socializmu. Tieto faktory priaznivo pôsobia aj na gnozeologický koreň náboženstva u nás. I keď ľudia nikdy nemôžu hneď, naraz a všetci poznať objektívne zákonitosti vývoja prírody a spoločnosti, predsa to v podmienkach socializmu a budovania komunizmu nemusí vždy viesť k náboženským predstavám. Vedecký svetový názor dáva odpoveď na všetky najpodstatnejšie javy a zákonitosti prírody i spoločnosti a veda v socialistickej krajínach, ktorá ide nebývalým tempom dopredu, odкрýva stále hlbšie a ďalšie zákonitosti.

Náboženstvo ako spoločenský jav nevyhnutne a zákonite odumrie, akonáhle budú odstránené podmienky, ktoré ho ešte vo vedomí nás udržiujú. Tento proces nie je samočinný, ale je sprevádzaný činnosťou ľudu v praktickom budovaní komunistickej spoločnosti, v politickej a ideologickej výchove a prevýchove v duchu vedeckého svetového názoru. Nestačí však zostať len pri konštatovaní tejto skutočnosti, ale treba skúmať, zovšeobecňovať a poukázať na tie formy a metódy prekonávania náboženských prežitkov, ktoré sa osvedčili a na druhej strane pranierovať a kritizovať nesprávne, priamo škodlivé metódy, vyskytujúce sa vo vedecko-ateistickej výchove.

*

Medzi našimi výchovnými pracovníkmi a propagandistami často pozorujeme, že ateizmus považujú len za neveru v boha a chápu ho zúžene, odtrhnuté od ostatnej spoločenskej výchovy a praxe. Takéto zužovanie vyplýva z nedostatočnej analýzy podstaty náboženstva, zvlášť jeho sociálnych koreňov. Podobne chápali ateizmus aj buržoázni materialisti, považujúci náboženstvo len za klam, výmysel, preto ich boj proti nemu nemohol dosiahnuť väčšie a trvalé výsledky.

Čo rozumieť pod pojmom vedecký, alebo marxistický ateizmus? Táto otázka je opodstatnená a dôležitá preto, lebo správna odpoveď umožňuje vyvarovať sa nespráv-

nych foriem a metód boja proti náboženským prežitkom, umožňuje v celej šírke pochopiť zmysel a cieľ ateistickej výchovy.

Marxistický vedecký ateizmus je nedeliteľnou súčasťou marxistického vedeckého svetového názoru. Jeho podstatou je vedecký výklad prírody, spoločnosti a myslenia, vyvracanie náboženského svetového názoru. Zároveň v sebe zahŕňa dialektickomaterialistický výklad vzniku, vývoja a zániku náboženstva a jeho úlohy v spoločnosti.

Teda na rozdiel od buržoázneho ateizmu, ktorý bol jednostranný, ktorý nevedel správne analyzovať sociálne korene náboženstva, marxistický ateizmus vychádza jednak z gnozeologických a hlavne sociálnych koreňov vzniku a existencie náboženstva a dokazuje jeho nevedeckosť a reakčnosť v spoločnosti.

Z toho vyplýva aj cieľ vedeckej ateistickej výchovy, t. j. boj za prekonanie náboženstva v mysliach veriacich, rozširovanie a upevňovanie vedeckého svetonázoru.

Tomuto obsahu a cieľu v zásade zodpovedajú aj metódy a formy ateistickej výchovy v súčasnom období u nás. Preto, že tu ide o premenu myslenia ľudí na základe ekonomicko-spoločenských zmien, ide teda o široké a zložité problémy, preto aj metódy a formy ateistickej výchovy sú rozmanité, zložité a nemôžu byť obmedzené na nijakú šablónu, či hotové recepty. Foriem a metód je v praxi veľa a stále sa objavujú nové, podľa konkrétnych miestnych podmienok v okresoch a krajoch.

Skúsenosti z uskutočňovania ateistickej výchovy v podmienkach budovania socializmu v SSSR, v krajinách socialistického tábora a naše vlastné ukazujú, že napriek rozmanitosti foriem a metód existujú všeobecne platné a tiež osvedčené zásady a z nich vyplývajúce metódy uskutočňovania ateistickej výchovy, ktoré musí rešpektovať vo zvláštnych podmienkach každá krajina.

Základnou smernicou pri uskutočňovaní ateistickej výchovy je Leninov článok *Socializmus a náboženstvo*, v ktorom je zdôraznené, že náboženská otázka je podriadená revolučnému hospodárskemu a politickému boju. V politickej, teoretickej a propagandistickej práci teda nezaujíma prvoradé miesto, no to neznamená, že je bezvýznamná. Ide o stupeň dôležitosti. Lenin v uvedenom článku píše: „Jednota skutočne revolučného boja utláčanej triedy za vytvorenie raja na zemi je pre nás dôležitejšia než jednota názorov proletárov na raj na nebi“ (V. I. Lenin, *Spisy* 10, 71).

V našich podmienkach tento Leninov záver strana konkretizuje tak, že boj za prekonanie vplyvu náboženstva na pracujúcich podriaďuje a spája s bojom za dovŕšenie výstavby socializmu a za mier na celom svete. Je to zásada prekonávania náboženských prežitkov priamo v praxi budovania socializmu a komunizmu. Ateistická výchova prináša minimálne výsledky, ak sa uskutočňuje len výukou, „kázaním“ a prednáškovou činnosťou, bez zapájania veriacich ľudí do riešenia a riadenia spoločenských záležitostí. Účasť veriacich v budovateľskej praxi, vo všetkých oblastiach im najviac pomáha osvojovať si novú socialistickú ideológiu, odhaľuje im tú skutočnosť, že sami môžu aktívne premieňať spoločnosť. Vlastné skúsenosti ich presvedčujú, že v našej spoločnosti nepanujú akési slepé, tajomné a nepoznatelné sily, ale sú to zákonitosti, ktoré ľudia poznávajú a v praxi využívajú, podľa ich pôsobenia aj konajú. A okrem toho: veriaci si pritom uvedomujú aj svoje miesto v spoločnosti, význam svojej činnosti a pociťujú dôveru zo strany kolektívu, vymaňujú sa z uzavretosti a z pasivity.

Táto zásada a z nej vyplývajúce metódy — prekonávanie náboženských prežitkov v praxi — je výsledkom poznania podstaty náboženstva, hlavne jeho sociálnych koreňov a taktiež prostriedkom odstraňovania sociálnych príčin udržiavania náboženstva.

Pri zapájaní veriacich do riešenia spoločenských úloh v našich podmienkach, tak ako pri prístupe k ateistickej výchove vôbec, vyskytujú sa miestami vážne chyby

v podstate dvojakého druhu: 1. pravičiarsky liberalizmus k náboženstvu, k veriacim a 2. ľavičiarsky radikalizmus.

Gnozeologickým základom liberalistických názorov je preceňovanie vplyvu ekonomických úspechov pri prekonávaní náboženstva a nedocenenie aktívnej úlohy vedomia, nedocenenie ideologického boja v tejto oblasti. Prejavuje sa v hlásaní zmiernu náboženstva s vedou a socializmom; v názoroch, že proti náboženstvu je zbytočné ideologicky bojovať, lebo vraj ekonomické zmeny sú také silné, že samy od seba vedú k zmenám myslenia a teda aj k prekonaniu náboženstva. Je to tzv. „ekonomizmus“ v ponímaní ateistickej výchovy. Navonok sa prejavuje aj v tom, že jeho „zástanci“ argumentujú ústavou, ktorá zaručuje náboženskú slobodu. Podľa nich, keď sa vedie ideologický boj za prekonanie náboženských prežitkov, je to vraj porušovanie náboženskej slobody. V tomto prípade sa kladie znamienko rovnosti medzi ideologický boj a náboženskú slobodu. A či samo hlásanie náboženstva, alebo jeho systém dogiem neobsahuje v sebe ideológiu, ktorá je zvlášť vhodná pre reakčné triedy? Prečo by socialistický štát nemohol ukázať ľuďom vedeckú pravdu? Nielenže môže, ale aj musí. Vyplýva to z toho, že socialistická spoločnosť je budovaná na vedeckých princípoch a vylučuje každý idealizmus, včítane náboženstva. Pritom však náš štát vedecký svetový názor nikomu právnym aktom nepredpisuje tak isto, ako nie je nikomu zakázané veriť. Je to proste otázka presvedčenia, ktoré je vždy u jednotlivcov v spoločnosti podmienené stupňom ich poznania objektívnych zákonov triednymi záujmami a ovplyvňované celým ideologickým bojom v danej spoločnosti.

Pridržiavať sa týchto názorov a podliehať takémuto liberalistickému poňatiu prekonávania náboženstva vedie v praxi k zvýšenej účinnosti vplyvu cirkví na veriacich a má za následok udržiavanie náboženstva, ba miestami aj jeho oživenie. V pomere k veriacim sa takýto postoj prejavuje v ľahostajnosti k náboženskej zataženosti, čo škodlivo pôsobí zvlášť u takých pracovníkov, u ktorých je náboženská zataženosť pre spoločnosť a ich prácu neúnosná (napríklad u učiteľov a vôbec u pracovníkov výchovného charakteru).

Gnozeologickým základom ľavičiarskeho radikalizmu je nedialektické a nehistorické chápanie objektívnych príčin vzniku a udržiavania náboženstva, preceňovanie subjektívnej stránky prekonávania náboženských prežitkov.

Charakteristická pre ľavičiarsky radikalizmus je netrepezlosť pri prekonávaní náboženstva a zužovanie ateistickej výchovy na priamy boj proti náboženstvu, cirkvám a kňazom. Z toho potom logicky vyplýva aj používanie nesprávnych metód v ateistickej výchove, ako sú: donucovanie, zastráňovanie a administratívno-byrokratické formy a metódy prístupu k veriacim.

Najškodlivejším dôsledkom ľavičiarskeho radikalizmu a jeho metód je, že pochtíví veriaci, ktorí plne stoja za politikou KSČ a socializmom, urážaním ich citov a neoprávnenými represáliami sú znechucovaní a zatlačovaní na platformu nepriateľov socializmu. Tým je narušovaný politický základ našej spoločnosti — zväzok robotníkov, roľníkov a pracujúcej inteligencie, mravnopolitická jednota nášho ľudu v hlavných otázkach socializmu a mieru. Zároveň je tým posilňované náboženské cítenie veriacich, ktorí majú pocit, že trpia za svoje presvedčenie.

Aj keď uvedené úchyľky sa vyskytujú len miestami a nie s rovnakou intenzitou, treba vidieť, že škodlivo pôsobia a brzdia proces ateistickej výchovy.

Základnou metódou uvedomelej ateistickej výchovy je *presvedčovanie*, opreté o našu spoločenskú prax, ktoré v sebe zahŕňa výklad absolútnej prevahy vedeckého svetového názoru premyslenými argumentmi, výmenu názorov, besedy o všetkých základných otázkach prírody, spoločnosti a myslenia. Táto metóda vychádza z toho,

že veriaci v novom spôsobe života na základe poznávania objektívnych zákonov vo svete postupne vidia nevedeckosť a škodlivosť náboženstva a sami úprimne bez falošnosti prestávajú navštevovať náboženské obrady a veriť v boha. Jedine touto metódou možno plne rešpektovať náboženské cítenie a zároveň vhodnými presvedčovacími prostriedkami pôsobiť na prekonávanie náboženstva. Presvedčovanie však musí rešpektovať pozitivnosť ateistickej výchovy. Metóda presvedčovania vylučuje používať administratívne zásahy, ako sú požadovanie potvrdení o vystúpení z cirkví, písomných vyhlásení o vzdaní sa náboženskej ideológie, prekladanie zo zamestnania a pod. Pravda, na niektorých úsekoch je nevyhnutné použiť aj administratívny zásah, preloženie na iné pracovisko, a to tam, kde účasť veriaceho pracovníka na náboženských obradách zvlášť škodlivo pôsobí na spoločenské záujmy (napríklad u učiteľov, vychovávateľov a ideologický úsek vôbec). Pred použitím takéhoto prostriedku, ako je preloženie veriaceho na iný úsek práce, má sa však použiť trpezlivé presvedčovanie a pristúpiť k uvedenému opatreniu len potom, ak zlyhalo presvedčovanie.

Metóda presvedčovania opretá o prax výstavby socializmu v súčasnom období vyžaduje pozitívne zamerať ateistickú výchovu v troch ideových prúdoch, či oblastiach:

a) dať ľuďom širokou propagáciou základné a najnovšie poznatky z prírodných vied;

b) propagovať a objasňovať marxisticko-materialistické princípy chápania dejín ľudskej spoločnosti;

c) výklad podstaty náboženstva, jeho vzniku, vývoja a úlohy v spoločnosti.

Doterajšie naše skúsenosti potvrdzujú, že prvé dve zložky ideového pôsobenia na veriacich, t. j. prírodovedecká propaganda a objasňovanie materialistického ponímania spoločnosti sú základom pre pochopenie nepravdivého náboženského svetonázoru a zároveň dávajú veriacim pozitívne poznatky o vývoji prírody a spoločnosti a o zákonitostiach tohto vývoja. Preto v súčasnom období u nás majú v ateistickej propagande a výchove popredný význam. Skúsenosti z tejto propagandy však ukazujú, že v jej uskutočňovaní sú značné nedostatky. Jednak že málo preniká v najpopulárnejšej forme na dedinu, a čo je ešte vážnejšie, že sa v nej vyskytuje objektivizmus. Je pravda, že populárne vysvetľovať vedecké poznatky je ťažšie a skrýva v sebe možnosť vulgarizácie, no pedagogická schopnosť a majstrovstvo umožňujú aj najzložitejšie problémy ukázať na príkladoch, ktoré sú danému publiku blízke a zrozumiteľné. Propagandisti tu môžu využívať publikácie Spoločnosti pre šírenie politických a vedeckých poznatkov SSSR i našej, ktoré obsahujú populárny výklad jednotlivých javov a zákonitostí prírody i spoločnosti.

Objektivizmus v popularizácii vedeckých poznatkov sa prejavuje v tom, že mnohí lektori ich vysvetľujú príliš odbornícky a úzko, odtrhnuto od všeobecných otázok svetonázorových. Takýto výklad nedáva dostatočný podnet k premýšľaniu a ku konfrontácii vedy a náboženstva u veriacich. Ďalej sa prejavuje v tom, že niektorí lektori v prírodovedeckej propagande nerobia filozoficko-materialistické závery, ale sa držia názoru, že „fakty samy presvedčujú“. Potom si veriaci pochopiteľne robia sami závery podľa svojich predstáv, alebo sa ani nad týmito faktami z hľadiska svetonázoru nezamýšľajú. Táto propaganda tým stráca črtu bojovnosti. V súčasnom období je zvlášť dôležité vychádzať v prírodovedeckej propagande z vedeckého svetového názoru, lebo duchovenstvo sa snaží prispôbovať náboženstvo vedeckým výsledkom a v názoroch na spoločnosť vyzdvihuje sociálne problémy veriacich a v našich podmienkach sa pokúša zmieriť náboženstvo so socializmom.

Ďalším nedostatkom v popularizácii vied je, že sa pomerne málo propagujú výsledky spoločenských vied (dejiny našich národov, všeobecné dejiny, literárna história

a pod.), kde na konkrétnych faktoch možno ukázať materialistické ponímanie dejín a pôsobenie objektívnych zákonov v spoločnosti.

Až na základe dostatočnej popularizácie vedeckých poznatkov možno pristúpiť otvorene k objasňovaniu podstaty a úlohy náboženstva a cirkví a konečne k priamemu vyvracaniu náboženských dogiem. Ak totiž veriaci ľudia poznajú základné materialistické názory na vývoj prírody, vznik človeka a vývoj spoločnosti, môžu si ich porovnávať s náboženstvom a presvedčať sa o pravdivosti materialistických názorov. Celý tento uvedomovací proces vyžaduje dlhodobú prácu, cieľavedomosť a systematickosť.

Domnievame sa, že v našich podmienkach v prevažnej časti Slovenska (a zvlášť v historicky zaostalých častiach Slovenska, ako napr. Kysuce, Orava, Spiš a iné), v súčasnosti ateistická propaganda nedosiahne žiadúce výsledky, ak sa do popredia nedostane pôsobenie prvých dvoch ideových prúdov na veriacich. Naopak, dať v prevažnej časti nášho vidieka na popredné miesto priame polemiky s náboženskými dogmami, s bibliou, otvorené a priame vyvracanie náboženskej ideológie znamená vopred odsúdiť ateistickú výchovu na neúspech. Ba takéto zameranie ateistickej propagandy má za následok často utvrdzovanie sa v náboženskej viere. Má to svoje opodstatnenie. Veď včerajší malovýrobca v poľnohospodárstve urobil len prvý krok (síce zásadný) ku zmene spôsobu svojho života. No jeho myseľ zatažujú dlhoročné staré zvyky, tradície a názory, ktorých sa môže len postupne zbaviť na základe nového spôsobu života, ako sme vyššie na to poukázali. Marxistická veda, výchova a propaganda mu ide v tom na pomoc.

Preto celý kultúrno-osvetový život a propagandu zvlášť treba tu zameriavať na problémy, týkajúce sa života roľníka. Pretože roľníkovi sú blízke javy prírody, na prvom mieste tu má byť objasňovanie zákonitostí prírody (vesmír, vznik života a iné). Roľníka ďalej zaujímajú otázky spoločenské, ako sú demokracia, sloboda, diktatúra proletariátu, medzinárodné otázky. Vysvetľovanie týchto prírodných a spoločenských javov a procesov je dobrou prípravou pôdy pre ďalšiu etapu ateistickej výchovy vo väčšine dedín, pre priamu protináboženskú propagandu. Nechceme, pravda, celý proces ateistickej výchovy chápať mechanicky a sporadicky. Už dnes na dedinách v radoch mládeže a u uvedomelejších občanov možno a treba zameriavať ateistickú výchovu aj na priame vyvracanie náboženských dogiem a odhaľovanie protirečení a viacmyslovosti obsahu biblie. Takúto úlohu nepriamo plní teraz aj celoštátne a celoslovensky zameraná vedecká, výchovná a propagačná práca (publikácie, tlač, rozhlas, televízia), ktorá má dosah aj na dedinu.

Táto otázka už vlastne súvisí s ďalšou zásadou marxisticko-leninského boja s náboženskými prežitkami — s *konkrétnosťou vedenia tohto boja*. Ateistická výchova sa nemôže diať abstraktne, len v teoretickej oblasti ako spor vedy a viery, v hociktorom čase a mieste u všetkých ľudí rovnako. Zásada konkrétnosti vyžaduje pristupovať k rôznym ľuďom rôzne (vek, vzdelanie, triedne vzťahy) a tiež prihliadať na časové a miestne podmienky.

V súčasnosti je dôležité uvedomiť si nové podmienky, v ktorých sa ateistická výchova uskutočňuje. Tieto podmienky sú dané všeobecne známou charakteristikou stupňa vývinu našej spoločnosti, ktorá sa rozvíja už ako socialistická spoločnosť a ktorá zároveň bezprostredne pripravuje podmienky pre prechod ku komunizmu. Preto kým v období minulých rokov (zvlášť roky 1948—1955) ťažisko ateistickej výchovy bolo v objasňovaní a odhaľovaní spojenia cirkví s politikou reakčných tried, ďalej v objasňovaní i v praktickom riešení pomeru našej strany a štátu k cirkvám a náboženstvu, v súčasnosti ide o ďalšie prehĺbenie boja s náboženskými prežitkami; ide o boj za prekonávanie náboženských prežitkov v masách, i keď, pravda, v rámci boja

o upevnenie a rozširovanie vedeckého svetového názoru. A práve z tohto hľadiska u nás osobitný prístup vyžaduje naša mládež, do radov ktorej je zvlášť dôležité zamerať ateistickú výchovu. Veď ide o budúcich budovateľov komunizmu. Niekedy sa však podceňuje osobitosť foriem ateistickej výchovy u mládeže, čo je na škodu vecí.

Osobitný prístup k mládeži je podmienený tým, že pre mládež je charakteristické rýchle osvojovanie si nového, podlieha vplyvu „autorít“, ktoré sám mladý človek uznáva, má rada fantáziu, dobrodružnosť, romantiku a aj citová stránka jej života je plnšia a stojí často v niektorých otázkach v popredí. Nie náhodou sa kňazi zaujímajú zvlášť o mládež a snažia si pred ňou vybudovať svoju autoritu a získať ich náklonnosť. (Zúčastňujú sa športu, kultúry a hlavne používajú osobného styku s mládežou.)

Ťažisko ateistickej výchovy u mládeže je v školách. Tam dostáva mládež prvé ucelenejšie vedecké poznatky o javoch prírody i spoločnosti. To vyžaduje od učiteľov premyslieť a upraviť si vyučovacie predmety z hľadiska svetového názoru. Pravda, táto výchova sa nemôže obmedziť len na výuku, ale vyžaduje pôsobenie učiteľa aj mimo vyučovacieho procesu. Je dostatok dobrých príkladov a skúseností o tom, ako učitelia organizujú záujmové krúžky, zamerané na ateistickú výchovu (prírodovedecký, vlastivedný, astronomický a pod.) a v spolupráci s ČSM prednášajú vo vyšších ročníkoch stredných škôl v rámci učebného roku. Pri vysvetľovaní úloh cirkvi a reakčnosti náboženstva osvedčuje sa používanie takých prostriedkov a foriem, ako sú životopisy slávnych vedcov, zvlášť ich dramatických zápasov s cirkvou, ďalej klasikov marxizmu-leninizmu a pod., lebo pútavý a dramatický obsah výkladu mládež veľmi zaujme.

Práca s mládežou sa nevyčerpáva len v škole, ale na jej výchovu vplýva aj rodina a spoločnosť, nehovoriac o tom, že značná časť mládeže je v podnikoch a závodoch. Na ateistickú výchovu sa preto treba zamerať aj v rodinách a vo verejnosti. Zvlášť cez združenie rodičov a priateľov školy možno vplývať na výchovu v rodine. Zamerať pritom úsilie v združeních rodičov a priateľov školy na objasnenie hlavného protirečenia školy a rodiny vtedy, ak je dieťa na jednej strane vychovávané v škole vo vedeckom duchu a na druhej strane doma opačne, nábožensky. Toto protirečenie nezdravo vplýva na charakter takéhoto dieťaťa a vedie k dvojitým náhľadom a falošnosti. Na mnohých školách sa osvedčilo poriadanie cyklov prednášok (obyčajne spojené s vhodnými filmami) pre rodičov, kde sa vysvetľujú otázky výchovy dieťaťa v rodine, socialistickej morálky, škodlivého vplyvu náboženstva na človeka ap. Veľmi významné sú osobné rozhovory učiteľa s rodičmi. Z hľadiska pôsobenia na citovú stránku mládeže rozvíja sa u nás nová tradícia na školách. Význačné udalosti v živote detí a mládeže, ako je vstup do pionierskej organizácie, do ČSM, alebo ukončenie školy, sú sprevádzané slávnostne a dôstojne, možno povedať ako určitá protiváha cirkevných tradícií (birmovky, konfirmácie a pod.). Tieto udalosti mládeže však treba naplňať pestrejším a vplyvným programom, organizovať darčeky od rodičov i spoločenských organizácií. Veď príjemný a na city pôsobiaci príhovor učiteľa, významného pracovníka či funkcionára vzbudí u mládeže pocit a vedomie, že sa o ňu spoločnosť stará a váži si ju. Zároveň staršia mládež si uvedomí svoj význam v spoločnosti a to práve vo chvíľach pre ňu tak dôležitých.

Zásada konkrétnosti v ateistickej výchove vyžaduje voľbu i zameranie jej metód a foriem aj podľa stupňa a povahy religiozity veriacich. Napríklad inú náplň propagandy treba voliť u luteránskych veriacich, inú u pravoslávnych a pod., lebo argumenty používané z hľadiska jednej cirkvi nie sú vhodné pre príslušníkov inej cirkvi (napr. luteráni odsudzujú činnosť Vatikánu).

Významným pomocníkom pre propagandistov ateizmu, ale aj pre zovšeobecňovanie

a teoretickú prácu v tejto oblasti sú argumentačné materiály, ktoré vypracovávajú niektoré OV KSČ a okresné národné výbory. Tieto materiály obsahujú argumenty, spracované na základe ateistickej literatúry a príklady z činnosti cirkvi a jej funkcionárov v okrese v minulosti, i zo súčasného obdobia a pod. Tieto argumentačné materiály majú veľký význam práve pre konkrétnosť argumentov aj z miestnej problematiky, ktorá je blízka tamojším veriacim a účinnejšie na nich pôsobí ako všeobecné dôkazy.

V súvislosti s uplatňovaním zásady konkrétnosti v ateistickej výchove nemožno na Slovensku aj v súčasnej etape podceňovať zvyšky ľudáckej ideológie, ktoré sa miestami prejavujú a často práve cez náboženstvo. Je nevyhnutné spájať ateistickú výchovu s bojom proti týmto zvyškom a naopak ukazovať, ako ľudáci náboženské čítenie nášho ľudu zneužívali (spracovaných argumentov na to je dostatok).

*

Dodržiavanie hlavných zásad ateistickej výchovy v špecifických podmienkach u nás ovplyvňuje aj celý ideologický boj a pomáha riešiť také problémy, ako napr. osvojenie si socialistickej morálky, zvyšovanie politickej, kultúrnej a ideologickej úrovne ľudu atď. Uvedené hlavné zásady boja za prekonávanie náboženských prežitkov sa uskutočňujú najrozmanitejšími formami a prostriedkami, počnúc praktickou činnosťou v procese výstavby socializmu cez prednáškovú propagandu, besedy, školenie, rozhlas a tlač až po najnovšiu formu hnutia brigád socialistickej práce.

Pretože sa vyskytujú miestami (zvlášť u mládeže) nesprávne, lavičiarске názory práve pri hnutí brigád socialistickej práce, venujme ešte poznámku tomuto problému. Ide o to, či je správna požiadavka, alebo záväzok „vysporiadania“ sa s náboženskou otázkou v kolektíve, bojujúcom o titul brigády. Možno v argumentácii ísť veľmi do šírky, no uvedme aspoň hlavné argumenty o nesprávnosti stavania takýchto požiadaviek či záväzkov, alebo dokonca zbavenie sa náboženských prežitkov stavať ako podmienku účasti na hnutí v kolektíve. Aj pre hnutie brigád socialistickej práce platí zásada podriadenosti riešenia náboženskej otázky hlavnému obsahu a cieľu tohto hnutia. Obsahom tohto hnutia sú pracovné záväzky, zamerané na zvyšovanie produktivity práce a na iniciatívne prekračovanie výrobných plánov, na zvyšovanie odbornej kvalifikácie a všeobecného vzdelania, na rozširovanie politických a kultúrnych vedomostí, na odstraňovanie vlastných nedostatkov a prežitkov kapitalistickej minulosti. Už sám obsah nepriamo pôsobí na spôsob života a myslenia členov týchto kolektívov aj z hľadiska ateistickej výchovy. Stavať prekonávanie náboženstva ako podmienku, alebo priamo záväzok by znamenalo stavať do popredia jednotu tohto hnutia z hľadiska druhoradej otázky. Znamenalo by to hrubo porušovať leninskú zásadu podriadenosti náboženskej otázky hlavným úlohám tohto hnutia. Veď toto hnutie znamená proces, v ktorom sa zúčastňujú nie hotoví, ideálni ľudia, zmýšľajúci vo všetkých otázkach po socializme. Je to proces, ktorý aj z výchovnej stránky vytvára nového, socialistického človeka, pričom samo rozhodnutie pracovníka pracovať v tomto hnutí je z hľadiska socialistického uvedomenia dôležitejšie ako jeho náboženské názory. V týchto hnutiach sú nepriame záväzky, obsahujúce úsilie za prekonávanie náboženských prežitkov prakticky v celej časti hesla socialisticky žiť. Aj morálny aspekt tohto hesla vedie členov kolektívov k ateizmu. No zvlášť vyčleňovať prekonávanie náboženstva ako záväzok či podmienku by malo aj praktické negatívne dôsledky v tom, že by mnohých poctivých a dobrých pracovníkov, veriacich — odrádzalo od tohto hnutia.

*

Poukázali sme na niektoré súčasné problémy ateistickej výchovy, ktoré hlavne z metodickéj stránky treba riešiť a naďalej ich hlbšie rozpracovávať. V súvislosti s úlohou urobiť podstatný obrat vo zvyšovaní poľnohospodárskej výroby sa napríklad nevyhnutne vynára úloha široko rozpracovať spôsob, cesty a formy boja za rozširovanie a upevňovanie vedeckého svetového názoru na dedinách. Táto otázka i z hľadiska ateistickej výchovy by si vyžadovala samostatnú štúdiu práve tak ako napr. metódy ateistickej výchovy u mládeže a iné čiastkové problémy. Naša súčasná etapa a blízke perspektívy komunizmu nájstojčivo vyžadujú zintenzívňovať uvedomovaciu prácu pri prekonávaní prežitkov starého myslenia. Veď ona je významným faktorom vytvárania podmienok vzniku komunistickej spoločnosti, vytvárania podmienok aj pre odumretie náboženstva ako falošnej, nevedeckej formy spoločenského vedomia.